

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА ПО ВПРОВАДЖЕННЮ РАДЯНСЬКОЇ ОБРЯДОВОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ РСР

*У статті проаналізовано етапи формування радянської обрядовості в Українській РСР.
Ключові слова: радянська обрядовість, ідеологія, радянська людина.*

З утворенням СРСР починається новий етап у соціально-економічному, суспільно-політичному та культурному житті українського народу. Відбувається процес формування традицій суспільства, які міцно увійшли в арсенал форм і методів виховання радянської людини. Ідейною основою формування нової обрядовості стало марксистсько-ленінське вчення про розвиток соціалістичної культури, зокрема з приходом більшовиків до влади в Україні поширилася дія Декрету від 29 грудня 1917 р. – "Декрет про необхідність впровадження нових свят і про всебічне сприяння організації масових торжеств і видовищ"¹.

Радянська обрядовість створювалася не на порожньому місці. Спочатку вона формувалася на ґрунті історично складених матеріальних і духовних цінностей, сприймаючи демократичні і прогресивні національні традиції, оскільки, виходячи з політичної необхідності радянська влада стала на шлях національно-культурної лібералізації.

У 1919 р. при Народному комісаріаті освіти було створено секцію масових вистав і видовищ, на яку було покладено завдання відбору, класифікації, організації та проведення свят, які мали відзначатися в країні. Вона повинна була налагодити роботу по створенню сценаріїв спершу найголовніших революційних, а потім і трудових свят. Вже через рік нарком освіти Анатолій Луначарський зазначав, що головним художнім породженням революції були і будуть народні свята. На його думку, революційно-агітаційні інсценізації, мітинги, спектаклі, концерти, політкарнавали були зумовлені новим способом життя, що народжувався².

Революційна святковість перших років радянської влади відзначалась політичною загостреністю, що знайшла свій найефективніший вияв у політкарнавалах, тематичних процесіях, агітсудах тощо. Характерною рисою святковості цього часу було використання театралізації, завдяки якій часто все перетворювалося на монументальну виставу, в якій брали участь різні верстви населення, представники армії та флоту. В цих масових дійствах відтворювалися певні події Жовтневої революції і громадянської війни, демонструвалося міжнародне братерство трудящих, перемога праці над капіталом, прагнення радянського народу до миру і соціалізму. Серед них – "Визволення праці" та "Інтернаціонал", що відбулися 1 травня 1919 і 1920 рр. у Києві, "Уславлення свободи" – в Луганську, "РРФСР та єдність миру" – в Олександрії, а також жовтневі інсценізації у Києві – "Політична карусель" та "Повстання арсенальців"³. Масові видовища під час революційних свят влаштовувалися також і у військових частинах. Так, протягом 1922 – 23 рр. було проведено до десяти заходів на різні теми. Це, зокрема, такі, як "Робітничий Травень", "Жовтень – РКП – Комінтерн", "Червона Армія", "Останній бій" та інші⁴.

Необхідність формування в свідомості трудящих мас комуністичної моралі передбачала нові взаємини в побуті людей, тому було поставлено питання про створення нової сімейно-побутової обрядовості, яка згодом дістала назву "червоної". Перші сімейно-громадські обряди революціонізували побут, сміливо вносили в нього нове. Весілля без вінчання, весільний комсомольсько-молодіжний поїзд під червоним прапором, прилюдна присяга молодих на вірність, громадське ствердження шлюбу – усе це сприяло формуванню нових поглядів на сім'ю та взаємовідносин в ній. Колективне надання імені дитині, прийняття новонародженого

на громадське виховання, вручення "заповітного листа", "червоне крижмо" стали основними елементами нового обряду, яким на Україні урочисто відзначали народження нового громадянина.

Обряди весільні і пов'язані з народженням дитини почали відображати ідеали нового суспільства, а сімейні торжества набували ідеологічного забарвлення. Нові обряди по-новому почали називатися: "червоні весілля", "червоні хрестини", "звіздини". Велика кількість учасників, церемонія внесення і винесення прапора, спів "Інтернаціоналу", обрання президії, виступи гостей мало піднести сімейні торжества до явищ суспільних і наповнювати їх громадським змістом⁵.

Радянська звичаєвість та обрядовість перших пореволюційних років відбивала новий зміст життя та стала дієвим засобом боротьби з релігійними обрядами. Термін "атеїзм", "безвірники", "безбожники" набули у суспільстві позитивного забарвлення. Акцент з головних річних свят, традиційних для народу і підтримуваних церквою (Різдво, Великдень), цілеспрямовано переносилися на більш світські радянські свята (Новий рік, День міжнародної солідарності трудящих)⁶.

Революційні ідеали були закладені в основу радянського обряду поховання, характерною особливістю якого був атеїстичний характер, що супроводжувався траурною процесією, співанням революційних пісень, виголошуванням промов, урочистою присягою продовжувати славні справи небіжчика, встановленням на могилі червоної зірки⁷.

У 1930-х роках на основі модернізації економіки формуються нові колективні взаємини. В процесі творення цієї святковості й звичаєвості поступово складається церемоніал, народжується нова символіка, атрибути якої входять у побут українського народу і стають традиційними. Торжества, які відбувалися з приводу трудових звершень українського народу, пізніше лягли в основу трудових свят. Вони, як правило, включали в себе урочистий мітинг, підняття червоного прапора, перерізування червоної стрічки біля входу до нового підприємства, вручення символічних ключів від новобудови, запалювання над нею червоної зірки, урочисте присвоєння підприємству почесного імені, колективне гуляння, маївки, концерти.

Традиційними ставали у кожному трудовому колективі торжества на честь виготовлення першої продукції. З гордістю і любов'ю прикрашались квітами, зеленню, стрічками і прапорцями перший трактор, пароплав, верстат, урочисто оголошувались кращі з кращих трудівники, яким колектив виявив високу довіру – взяти участь у першому випробуванні.

Наступним етапом, який сформував нові традиції стали роки Великої Вітчизняної війни. До таких традицій, що частково збереглися дотепер, належать урочистий хід до могили Невідомого солдата, почесні варти, встановлення обелісків та пам'ятників героям і жертвам війни, відкриття музеїв слави й оборони, нагородження і вшанування міст-героїв та інше.

У післявоєнний період свята і обряди стали однією з масових форм культури, що було обумовлено лібералізацією суспільства. Вони були тісно пов'язані з народним мистецтвом. Органічно включаючи в себе пісні, танці, музику, художнє слово і інші форми мистецтва, вони сприяли розвитку народної творчості. Процес формування нової обрядовості в Україні почав набирати масового характеру. В ньому чітко вималювалися два шляхи. Перший – це формування і утвердження цілком нових як за формою, так і за змістом радянських свят і обрядів, а другий – творче відображення, критичне переосмислення всього кращого і ціннішого з того, що було створене колективною творчістю трудового народу. Обидва ці шляхи взаємопов'язані між собою і органічно доповнювали один одного⁸.

Становлення і розвиток свят і обрядів розглядалися в єдності з рішенням основних завдань культурних перетворень в країні. У грудні 1961 р. в Києві за ініціатииви ЦК КПУ та Ради Міністрів УРСР була проведена Перша загальнореспубліканська конференція з питань нової радянської святковості та обрядовості. Скликана Академією наук та Міністерством культури УРСР, ця конференція розглянула низку загальнотеоретичних питань, а також висвітила стан справи на місцях та намітила конкретні заходи щодо розгортання подальшої роботи серед населення⁹.

У 1964 р. при безпосередній участі ЦК КПУ та Ради Міністрів УРСР відбулася розширена нарада партійного і громадського активу, на якій були підведені підсумки роботи державних та громадських організацій по вивченню, узагальненню, пропаганді й утвердженню нової святковості та обрядовості в містах і селах республіки. Вже на кінець року в переважній більшості областей УРСР були створені спеціальні комісії, які почали розробляти заходи по проведенню і популяризації нових свят і обрядів.

У 1964 р. при Міністерстві культури УРСР була створена республіканська художня рада, яка мала організувати допомогу громадськості у високохудожньому оформленні нових свят та обрядів, що виникають на місцях. Фактично рада не змогла знайти шляхів для реалізації поставленого перед нею завдання, вона перетворилася на суто адміністративний орган, на засідання якого почали виносити звіти областей про стан формування нової святковості й обрядовості на місцях.

Святкова культура регулювалася постановами Політбюро, конференцій з питань радянської святковості та обрядовості. Одночасно до розробки нової соціалістичної обрядовості почали залучати вчених науково-дослідних установ, письменників, діячів культури і мистецтва, зокрема В.Келембетову, В.Куєвду, В.Борисенко, О.Курочкіна та інших¹⁰.

Особливістю соціалістичних свят була чітка організація, яку здійснювали апаратні структури КПРС. Підготовкою до святкувань займалися комісії, які створювалися на всіх щаблях партійної вертикалі. Наприклад, бюро Ворошиловградського обкому КПУ в 1963 р. у постанові "Про затвердження обласної комісії з підготовки й проведення святкування 46-ї річниці Великої Жовтневої соціалістичної революції" зобов'язало комісію у складі 15 осіб розробити заходи по підготовці й проведенню свята¹¹. Подібні рішення приймалися щорічно усіма обласними, районними та міськими комітетами заздалегідь. Так, постановою бюро Харківського обкому КПУ в 1960 р. "Про підготовку й проведення святкування 1 Травня" передбачалося: "1. Створити комісію у складі 16 осіб; 2. Провести масово-політичну роботу: збори трудових колективів, підведення підсумків соціалістичного змагання; 3. У школах, дитячих садках напередодні 1 Травня провести святкові ранки; 5. Події й заходи, присвячені Першотравню, висвітлювати у засобах масової інформації"¹².

Для контролю за ідеологічною спрямованістю державних свят 24 грудня 1969 р. при Президії Верховної Ради Української РСР було створено Республіканську комісію по вивченню і впровадженню в побут нових громадянських свят і обрядів (з 1978 р. Комісія по радянських традиціях, святах та обрядах при Раді Міністрів Української РСР). Відповідні комісії були створені при місцевих Радах народних депутатів у містах і селах республіки. Роботу по організації святкувань проводили також Ради народних депутатів та виконавчі комітети від республіканського до районного рівнів¹³. Для кращого залучення всіх верств населення до державних святкувань дуже ефективно використовувались профспілкові організації¹⁴. Велика відповідальність покладалась на комсомольську організацію, яка головну ставку на місцях робила на молоде покоління¹⁵. ЦК КПРС у постанові "Про завдання партійної пропаганди в сучасних умовах" відзначив, що недооцінка ролі святковості в побуті радянських людей повинна розглядатися в роботі партійних, комсомольських і громадських організацій як відрив від життя¹⁶.

У цей час починає масово видаватися література присвячена питанням радянської обрядовості та сценарії-рекомендації проведення свят. В їх основу були покладені польові матеріали, зібрані під час багаторічних експедицій в різні райони України, матеріали республіканських обласних та районних нарад, конференцій, семінарів з питань формування та впровадження в побут трудящих соціалістичної обрядовості, особисті спостереження авторів під час проведення урочистих подій¹⁷.

Одним зі засобів пропаганди та розвитку обрядовості в республіці із 1960-х років стало проведення оглядів-конкурсів на кращий район чи село щодо організації свят; влаштовувалися своєрідні змагання-суперництво на кращу організацію та проведення вечорниць, новорічних щедрівок, святкування Дня врожаю тощо. Для повнішого впровадження в побут нових обрядів проводили показові народні свята, названі за місцем їх проведення: "Мануїльські гуляночки", "Соколівські колгоспні обжинки", "Великобубнівські колгоспні обжинки", "Ярмолинецьк і вечорниці", практикувалося проведення свят, на які запрошувалися культпросвітні працівники та представники обласного управління культури¹⁸.

Для підвищення якості роботи й культури обслуговування населення в окремих великих містах установи обрядової служби було об'єднано в обрядові фірми "Свято". Для підвищення кваліфікації працівників служби на базі методичних кабінетів з обрядовості проводилися семінари-практикуми. Так, у жовтні 1978 р. в Києві відбулася II Всесоюзна нарада-семінар з питань соціалістичної обрядовості, на якому його учасники ознайомилися з досвідом роботи

Комісії з радянських традицій, свят та обрядів при Раді Міністрів Української РСР та рекомендували його для використання в усіх братніх республіках.

1 жовтня 1980 р. Указ Президії Верховної Ради СРСР зафіксував 8 всенародних свят: 7 листопада – Річниця Великої Жовтневої соціалістичної революції; 22 квітня – День народження В.І.Леніна; 1 травня – День міжнародної солідарності трудящих; 9 травня – Свято Перемоги; 7 жовтня – День Конституції СРСР; 30 грудня – День створення СРСР; 23 лютого – День Радянської Армії та Військово-Морського Флоту; 8 березня – Міжнародний жіночий день. В червні 1984 р. до них додалося ще й дев'яте свято – День знань (1 вересня)¹⁹.

Також були сформовані основні групи свят та обрядів, які побутували на території України: загальнодержавні революційні, трудові (дні професій, посвячення в робітники і колгоспники, перша зарплата, свято серпа і молота, свято трудової слави), традиційні календарно-побутові (Новий рік, свято весни, традиційний Купала, Всесоюзний день радянської молоді, Свято золотої осені) та сімейно-громадські (весільні, обряд надання імені, іменини, день першого паспорта, новосілля, дитячі та юнацькі свята)²⁰.

Таким чином, обрядовість в структурі радянського способу життя була одним із специфічних способів вираження, закріплення та відтворення відповідних соціальних і духовних цінностей. Свята, ювілеї, обряди, ритуали, церемоніали становили невід'ємну частину, характерну рису, соціально-культурну форму спілкування членів радянського суспільства. Радянська обрядовість займала важливе місце в системі виховання трудящих і була важливим регулятором соціальної поведінки людей, сприяла зміцненню зв'язків особистості і суспільства, виступала як одна з форм соціального спілкування. Впроваджені радянською владою свята й обряди в УРСР стали невід'ємним елементом радянського способу життя.

¹ Декреты Советской власти. – Т.1. – М., 1957. – С. 404 – 405.

² Кулембетова В., Куєвда В. Краса нових обрядів: фотоальбом. – К., 1983. – С. 6 – 7.

³ Свята та обряди трудящих Києва. – К., 1982. – 228 с.

⁴ Свята та обряди Радянської України. – К., 1971. – С. 8 – 9.

⁵ Рекомендації до обрядів "Одруження" і "Народини". – К.: Комісія по вивченню і впровадженню нових громадських свят і обрядів Української РСР, 1976.

⁶ Громова Н. Радянська історіографія календарної обрядовості українців // Етнічна історія народів Європи: Збірник наукових праць. – Вип. 32. – К., 2010. – С. 135.

⁷ Обряд "Похорон". – К.: Республіканська Комісія по вивченню і впровадженню в побут нових громадян свят і обрядів при Президії Верховної Ради УРСР, 1972. – 23 с.; Рекомендації до обряду "Похорон". – К.: Комісія по вивченню і впровадженню нових громадянських свят і обрядів УРСР, 1975. – 53 с.

⁸ Пенькова О.Б. Традиції, свята та обрядовість населення Східної України в 1960-і – середині 1980-х рр.: державна політика й повсякденне життя: Дис. канд. іст. наук: 07.00.01 / Донецький національний ун-т. – Донецьк, 2006. – 264 арк.

⁹ Котлярова Л. Діяльність радянської влади по знищенню традиційної обрядовості на Переяславщині у другій половині ХХ століття // Наукові записки з української історії: Збірник наукових статей. – Вип. 19. – Тернопіль, 2007. – С. 104.

¹⁰ Борисенко В. Нова весільна обрядовість в сучасному селі (на матеріалах південно-східних районів України). – К., 1979; Борисенко В. Весільні звичаї та обряди на Україні (Історико-етнографічне дослідження). – К., 1988; Борисенко В., Келембетова В., Обертинська А. Радянські свята і обряди в комуністичному вихованні. – К., 1978; Келембетова В. Утвердження атеїзму в побуті трудящих України. – К., 1967; Келембетова В. Побут і релігійні пережитки. – К., 1974; Свято в нашому домі. (Упорядник Келембетова В.). – К., 1981; Келембетова В. Суспільно-побутові функції радянської обрядовості. – К., 1984; Келембетова В., Куєвда В. Краса нових обрядів: фотоальбом. – К., 1983; Курочкін О. Новорічні свята українців: традиції і сучасність. – К., 1979; Советские традиции, праздники и обряды: Словарь-справочник. / Гаврилюк Н.К., Курочкин А.В., Конвай В.Д. и др.; Сост. Попов Б.В. – К., 1988.

¹¹ Державний архів Луганської області. – Ф. 183. – Оп. 1. – Спр. 44. – Арк. 15.

¹² Державний архів Харківської області. – Ф. 2. – Оп. 107. – Спр. 45. – Арк. 12 – 13.

¹³ Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 1. – Оп. 31. – Спр. 3139. – Арк. 4 – 95.

- ¹⁴ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф.5173. – Оп.1. – Спр.95. – Арк.17-28.
- ¹⁵ Державний архів Донецької області. – Ф. 176. – Оп. 19. – Спр. 21. – Арк. 3 – 7.
- ¹⁶ Закович Н. Советская обрядность и духовная культура. – К., 1980. – С. 51.
- ¹⁷ Комісія по радянських традиціях, святах та обрядах при Раді Міністрів Української РСР. Рекомендації до обряду "Урочисте вручення паспорта громадянина Союзу РСР". – К., 1978; Комісія по радянських традиціях, святах та обрядах при Раді Міністрів Української РСР. Рекомендації до обряду "Проводи в Збройні Сили Союзу РСР". – К., 1979; Комісія по радянських традиціях, святах та обрядах при Раді Міністрів Української РСР. Рекомендації по проведенню Свята першого дзвінка у загальноосвітніх школах. – К., 1981; Комісія по радянських традиціях, святах та обрядах при Раді Міністрів Української РСР. Рекомендація до обряду "Урочисте посвячення в робітники" – К., 1982.
- ¹⁸ Державний архів Хмельницької області. – Ф. Р. 3602. – Оп. 2. – Спр. 12. – Арк. 6.
- ¹⁹ Ведомости СНД и ВС СССР. – 1989. – № 25. – С. 483.
- ²⁰ Стеценко С. Розвиток та вдосконалення радянських свят і обрядів // Народна творчість та етнографія. – 1976. – Вип. 5. – С. 4 – 5.

В статье проанализированы этапы формирования советской обрядности в Украинской ССР. Ключевые слова: советская обрядность, идеология, советский человек.

The stages of formation of Soviet rites in Ukrainian SSR are analyzed in the article. Keywords: Soviet rites, ideology, soviet man.